

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 355.1-058.65-056.26+069.8

© **Жанна ОЧЕРЕТЯНА**

ЛЮДИ І ДОЛІ: ІНВАЛІДИ ВІЙНИ (за матеріалами фондозбірні та науково-довідкового апарату Національного музею історії України у Другій світовій війні)

Зроблена спроба шляхом ретельного опрацювання матеріалів Національного музею історії України у Другій світовій війні, зокрема Генерального довідкового каталогу та предметів за групами зберігання, виявити музейні комплекси інвалідів війни, що зберігаються у фондозбірні, задля подальшої актуалізації теми та використання здобутків у науковій, експозиційній та просвітницькій роботі музею. Найбільш вражаючі історії, підкріплені музейними предметами, презентовано широкому загалу. Вони можуть стати джерелом для подальшого дослідження соціогуманітарних складників війни на прикладі унікальних доль учасників війни, які стали інвалідами.

Ключові слова: Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, поранення, інвалід.

У коловороті різноманітних фактів і подій, які щоденно висуває життя, змушуючи як суспільство загалом, так і кожного з нас зокрема аналізувати, систематизувати, робити вибір та стрімкими темпами рухатися вперед, ми маємо хоча б інколи озиратися довкола себе та приділяти увагу тим, хто потребує нашої підтримки та допомоги. До таких належать люди похилого віку, ветерани, інваліди Другої світової війни. На жаль, нині їхні проблеми здебільшого втратили свою актуальність, проте події Другої світової війни, а особливо її наслідки, не слід забувати, бо недарма народна мудрість гласить: «Хто не пам'ятає свого минулого, мусить пережити його знову».

Друга світова війна змінила карту світу, систему міжнародних відносин, однак найбільше вона вразила людські долі. Трагізм українців полягав не лише в колосальних жертвах війни, а й у роз'єднаності народу. Українці воювали один проти одного під різними прапорами у складі воюючих сторін і сил руху Опору. Україну й українців очільники ворогуючих сторін вважали виключно ресурсом – людським, матеріальним, політичним. Бездержавна нація вкотре отримала тяжкий досвід братовбивчої війни з її непоправними наслідками.

По закінченні бойових дій в Україну поверталися воїни, демобілізовані згідно із Законами про демобілізацію від 23 червня і 25 вересня 1945 р. Їх зустрічали з квітами, музикою, сльозами радості на очах. Та не такою радісною була зустріч з інвалідами війни. Багато з них повернулося після поранень через якийсь час по війні, були й такі бійці, на яких родини отримали сповіщення про загибель, а вони, підлікувавшись, пізніше поверталися вже інвалідами.

Зрозуміло, що на війні доволі складно було, зокрема, й з медичним забезпеченням, тому й не випадково, що навіть на завершальному етапі німецько-радянської війни інвалідність була надзвичайно високою. Збільшення кількості інвалідів серед населення України стало одним із наслідків війни, що позначилося на демографічній ситуації. Це сталося через одержання ушкоджень, каліцтв, хвороб учасниками бойових дій [1, 560].

Станом на 1 вересня 1945 р. у республіці на обліку загалом перебувало 377 889 інвалідів війни, зокрема: 6 388 – інваліди першої групи (1,7 %), 193 128 – інваліди другої групи (51,1 %), 178 423 – інваліди третьої групи (47,2 %).

Серед інвалідів чоловіки становили 99,4 %, жінки – 0,6 %; 14,9 % інвалідів мали вищу освіту. Інвалідів у віці від 20 до 30 років налічувалося 32,4 %, від 30 до 40 років – 37,8 %, яким виповнилося понад 40 років – 23,2 %. Кількість інвалідів, у яких були ампутовані кінцівки, становила 16,3 %, з них 10 % – з ампутованими нижніми кінцівками та 6,3 % – з ампутованими верхніми кінцівками. Унаслідок травм очей сліпими залишилися 2,4 % воїнів. У 14,2 % причиною інвалідності стали набуті захворювання, такі як туберкульоз легень, виразкова хвороба шлунка, хвороби серця та судин, нервові розлади. У зв'язку з цим кількість інвалідів щороку збільшувалася [2, 774].

За даними Військово-медичного музею у Санкт-Петербурзі, під час війни поранень зазнали 46 млн 250 тис. радянських громадян. Серед цієї кількості близько 10 млн повернулися з фронту з різними ураженнями: 775 тис. – з пораненнями в голову, 155 тис. з одним оком, 54 тис. сліпих, 3 млн одноруких, 1,1 млн без обох рук [3].

Надзвичайно гострою була проблема соціальної реабілітації колишніх бійців, пов'язана насамперед із відновленням працездатності, а також протезуванням. Протезно-ортопедичними виробами, якість яких була невисокою, вдавалося забезпечити незначну кількість інвалідів [2, 776].

Тисячі тих, хто вийшов із поля бою інвалідами, дістали цинічну назву – «самовари», через те що не мали кінцівок. Їх відправляли в монастирі, «спеціалітернати» та «санаторії», у такий спосіб ізолювали від соціуму, щоб вони своєю зовнішністю не затьмарювали світле свято мільйонів. Це були молоді хлопці, покалічені війною і списані батьківщиною як відпрацьований і вже безкорисний людський матеріал. До сьогодні невідомі їхні імена, а також те, скільки живих людських «обрубків» загинуло в таких засланнях. Інваліди, які мешкали в родинях, мали кращий соціальний статус. Матеріали саме цієї категорії інвалідів зберігаються у фондах нашого музею.

Хто ж такі інваліди? Згідно із законодавством України до інвалідів війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання службових обов'язків або пов'язаних із перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими, у районі військових дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз і аеродромів у період громадянської та Другої світової війни або з участю в бойових діях у мирний час. Слово «інвалід» означає «непридатний», нині воно все частіше замінюється на термін «людина з обмеженими можливостями». На сьогодні статус інвалідів війни та перелік їхніх соціальних пільг чітко визначається статтею 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (Постанова ВР № 3552-ХІІ від 22.10.93 р.) [4].

Одним із наслідків Другої світової є масові каліцтва. Про життя радянських інвалідів-фронтовиків після війни збереглося мало документальних свідчень і зовсім небагато фотографій. Це наслідок тотальної зачистки інформаційного поля силами НКВС. Компрометуючі радянську владу зображення і тексти вилучалися з усіх матеріалів, зокрема й з особистої кореспонденції. Як результат – тема досліджена недостатньо. Заповнити ці лакуни, відновити побут інвалідів-ветеранів допоможуть музейні та архівні матеріали.

Співробітники Меморіального комплексу привертають увагу громадськості до цієї теми музейними предметами, розміщеними в головній експозиції, а також різноманітними заходами. Пропонована стаття також розглядається в контексті порушеного питання, оскільки її головна мета полягає в тому, щоб шляхом ретельного опрацювання Генерального довідкового каталогу музею та предметів за групами зберігання виявити матеріали інвалідів війни, що зберігаються у фондозбірні, задля подальшої актуалізації теми та використання здобутків у науковій, експозиційній та просвітницькій роботі.

У процесі дослідження у фондovій скарбниці музею було виявлено матеріали 145 осіб, які отримали інвалідність у роки Другої світової війни. У 43 із них наявні предмети із фондозбірні цей факт підтверджують. Серед них:

- 1 – Двічі Герой Радянського Союзу;
- 26 – Герої Радянського Союзу;
- 1 – Герой Радянського Союзу та повний кавалер ордена Слави;
- 2 – повні кавалери ордена Слави;
- 1 – учасник національно-визвольного руху;
- 10 – жінки.

Ці учасники війни мають унікальні життєві історії, які потребують дослідження. Один із них – льотчик-штурмовик Володимир Сергійович Абримов. Від липня 1942 р. він перебував на фронтах німецько-радянської війни. 14 листопада 1943 р. його літак збили окупанти поблизу с. Плесецьке

Васильківського району Київської області [5]. Пораненого у груди та руку льотчика водій «Віллса» Геннадій Дуплін та 17-річна киянка Маргарита Засько доставили до лазарету. З тилового госпіталю в рідній Казані Володимира Абросимова виписали 14 квітня 1944 р. уже як інваліда II групи, демобілізувавши з армії. Льотчик мріяв про зустріч у закритому на в'їзд м. Києві з юною киянкою, яка по-материнськи дбайливо намагалася йому спинити кровотечу. Дівчина глибоко запала в душу відважного воїна. Володимир домовився про фіктивний шлюб із киянкою – інженером одного з евакуйованих до Казані київських підприємств, і вже влітку 1944 р. приїхав до Києва [6]. 30 квітня 1945 р. Володимир Абросимов та Маргарита Засько одружилися. У травні 1945 р. подружжя виїхало до Львова, куди Володимира направили працювати черговим по аеродрому, а наприкінці 1949 р. родина повернулася до Києва із сином-первістком. Згодом народилася донька, подружжя дочекалося онуків. 53 роки налічував цей шлюб, що взяв свій початок на фронтівій дорозі. 22 серпня 1998 р. Володимир Сергійович раптово помер від поруху в грудях фронтного осколка [7].

Олексій Семенович Гончаров за станом здоров'я військовій мобілізації не підлягав. Від початку німецько-радянської війни брав участь у будівництві оборонних споруд КиУРу, увійшов до складу народного ополчення Ленінського району м. Києва. У березні 1942 р. вступив до складу підпільної організації під керівництвом Є.Ф. Погодіна, відповідав за виготовлення та розповсюдження антинацистських листівок. Від листопада 1943 р. Олексій Гончаров – рядовий розвідник групи спецпризначення Головного розвідувального управління 1-го Українського фронту [8]. Він двічі переправлявся через лінію фронту для здобуття розвідданих. У ході виконання одного із завдань був важко поранений, втратив руку, як інвалід війни II групи демобілізований на початку 1944 р. [9].

У 1940 р. Павло Федорович Дідківський дістав призначення на посаду командира батальйону в 99-ту стрілецьку дивізію Київського особливого військового округу. З перших днів німецько-радянської війни капітан Дідківський брав участь у бойових діях під Перемишлем. Поблизу цього міста був важко поранений і направлений у госпіталь. Коли нацисти захопили село, рятувався в родині місцевого жителя [10]. Поранення було важким, рана довго не гоїлася. На милицях добирався додому. У 1944 р. відкрилася давня рана. Павло Дідківський переїс тяжку хірургічну операцію, під час якої були видалені осколки розривної кулі [11]. У 1946 р. був демобілізований як інвалід I групи.

Щоб актуалізувати затребувані суспільством теми, науковці Меморіалу повсякчас працюють над оновленням експозиції музею. У 2016 р. у 12 залі головної експозиції вміщено тематичний блок «Державотворчі процеси. Демобілізація. Інваліди», який висвітлює питання повоєнного лихоліття, зокрема й проблеми інвалідів. Одним із представлених комплексів є матеріали стрільця лижно-десантного батальйону Федота Федотовича Миколенка.

Ще у грудні 1939 р. він був призваний до лав Червоної армії. Рядовий Миколенко – учасник Київської та Уманської оборонних операцій 1941 р. Йому

судилося вийти живим з оточення й дістатися до рідного села. Під час окупації допомагав партизанам, постачав їм харчі. Після вигнання нацистів із села був мобілізований польовим військкоматом у жовтні 1943 р.

Під час невдалої спроби прорвати оборону противника на псковському напрямі 31 березня 1944 р. Федот Миколенко був тяжко поранений: міною відірвало йому ноги нижче колін, передпліччя правої руки було роздроблено. Після проведеної в госпіталі операції почалася гангрена, тому під час чергової операції медичні працівники відрізали ноги вище колін, однак інфекційна хвороба прогресувала. І коли нарешті стегнової кістки лишилося 10 – 12 см, настала клінічна смерть. Опритомнів Федот Миколенко вже в морзі. Після тривалого лікування в госпіталі і нелегких вагань надіслав дружині листа, у якому щиро зізнався: «Таке велике горе підкосило, що ні викричати його, ні вимолити... зробився я зовсім немощним... так повернулося, що віднині я не хазяїн у домі, а сама обуза... одбило мені ноги, і руку роздробило в кості, чуєш. А тепер не знаю, до якого берега пристати...» [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18].

Дружина Наталка забрала Федота Миколенка зі шпиталю додому. Після тривалих душевних мук він визначив своє місце в житті. Інвалід I групи пропрацював об'їждчиком у колгоспі 52 роки [19; 20]. У подружжя, яке вже мало двох дітей, після війни народилася ще донечка Надія [21].

У 12 залі головної експозиції музею увагу відвідувачів привертає Біблія 1922 року видання. На розгорнутій сторінці її власник підкреслив синім олівцем такі слова: «...Тоді каже йому Ісус: поверни меч твій в його місце, бо усі, хто узяти меч, від меча загинуть» [22]. Від рідного дому на Волині до Східної Пруссії проніс цю святу книгу із собою рядовий Арсеній Чумак. На фронті – від лютого 1944 р., був телефоністом у складі Західного (із травня 1944 р. – 3-го Білоруського) фронту. Брав участь у бойових діях на території України та Білорусії. У грудні 1944 р. у запеклому бою був тяжко поранений. Тривалий час перебував у шпиталі, де йому ампутували праву ногу [23; 24]. За кілька місяців повернувся додому, де на нього чекали мати, дружина та троє синів. У 1946 р. народилася дочка Галя. Незважаючи на тяжке поранення та інвалідність (I група), працював у сільському господарстві та виховував дітей [25].

У 13 залі музею увагу екскурсантів акцентують на куртці та пристосуванні для письма двічі Героя Радянського Союзу Василя Степановича Петрова [26; 27]. Музейні гіді під час екскурсії розповідають відвідувачам про унікальну долю цієї людини.

Випускник Сумського артилерійського училища, він уже в червні 1941 р. прибув у Володимир-Волинський укріпрайон, де був призначений командиром взводу 92-го окремого винищувального протитанкового дивізіону 2-го укріпрайону 5-ї армії Південно-Західного фронту. Брав участь у боях на різних ділянках фронту, особливо відзначився під час форсування Дніпра восени 1943 р. 23 вересня 1943 р. полк, очолюваний Василем Петровим, який заміщав на той час вибулого зі строю командира, першим у бригаді форсував Дніпро і захопив плацдарм на

правому березі поблизу Букрина. Утримуючи плацдарм, бійці разом із командиром відбили 4 контратаки противника і впродовж двох діб відкидали ворога з позицій. Василь Петров особисто знищив 4 танки противника. У критичну хвилину бою, коли загинула обслуга однієї з гармат, він змінив її. Прямим попаданням снаряда був тяжко поранений. У госпіталі йому ампутували обидві руки. 24 грудня 1943 р. воїну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після тривалого лікування у грудні 1944 р. за особистим проханням Василь Петров повернувся в діючу армію. Командир артилерійського полку знову відзначився в боях у березні – квітні 1945 р., дістав поранення в обидві ноги й 30 квітня 1945 р. відбув на лікування. 27 червня 1945 р. гвардії майор Василь Петров був удруге удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни служив в армії, обіймав керівні посади в артилерії Збройних сил України [28].

У тому ж залі головної експозиції музею вміщені матеріали льотчика-штурмовика Героя Радянського Союзу та повного кавалера ордена Слави Івана Григоровича Драченка. Увагу відвідувачів привертає фото, на якому добре видно, що він інвалід. 14 серпня 1943 р. у повітряному бою поблизу Харкова снаряд ворожої зенітки влучив у кабіну літака. Іван Драченко був тяжко поранений, знепритомнів, потрапив у полон до гітлерівців. У таборі для військовополонених йому зробили складну операцію, проте праве око врятувати не вдалося. У вересні 1943 р. льотчику пощастило втекти, а після лікування в госпіталі, уже в березні 1944 р., знову сісти за штурвал й закінчити війну в Берліні [29; 30; 31; 32].

Поранення, яких зазнавали військовослужбовці на фронтах війни, давалися взнаки навіть через багато років, призводили до ускладнень та тяжких наслідків. Йосип Степанович Костюк командував ротою танків Т-34 у складі 1-го Білоруського фронту й брав активну участь у наступі на барановицько-брестському напрямі. Особливо відзначився в ході Вісло-Одерської операції, за що йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За час бойових дій був двічі поранений. Осколкове поранення 17 лютого 1945 р. правої верхньої частини тулуба з відкритими черепно-мозковими травмами голови призвело до психічного захворювання. Йосип Костюк жив і працював у м. Новоград-Волинський Житомирської області. Поступово втрачав працездатність, зрештою, його визнали інвалідом I групи. Він не раз лікувався у спеціалізованих медичних закладах. Смерть Йосипа Костюка 17 березня 1981 р. також стала наслідком поранення в голову, одержаного на фронті [33; 34; 35; 36].

Костянтин Костянтинович Лебедев 14 квітня 1961 р. визнаний інвалідом III групи з діагнозом «цукровий діабет середньої складності». Лікарняно-трудова експертна комісія Львівської області дійшла висновку, що захворювання виникло внаслідок контузії та кількох поранень, яких він зазнав на фронті в роки німецько-радянської війни [37; 38].

Повним кавалером ордена Слави артилерист Василь Матвійович Рибалко став у березні 1945 р. за надзвичайно складних обставин. Про це довідався у шпиталі, бо в останньому бою був тяжко поранений, йому лікарі ампутували ліву

ногу. 10 жовтня 1944 р. у результаті прориву оборони противника поблизу населеного пункту Марцелін (Варшавське воєводство, Польща) прямим наведенням вивів із ладу мінометну батарею, 2 кулемети і понад 10 піхотинців противника. Під час контратаки підпустив на близьку відстань танки та піхоту і прямим наведенням підбив 2 перші бойові машини. Деяко раніше, у серпневих боях за м. Воломин, Василь Рибалко був тричі поранений в одному бою, однак гармати не залишив. Після втрати кінцівки був демобілізований, проте ще довго довелося лікуватися [39; 40; 41].

Упродовж понад 30 років Василь Рибалко викладав історію, попри те, що поранення повсякчас погіршувало його стан здоров'я. Останні роки життя він був прикутий до інвалідного візка [42].

Не раз траплялося так, що військовослужбовці, які дістали поранення на фронтах війни, у повоєнний період мали значні досягнення у спорті. Розвідник Володимир Локтіонов 18 січня 1945 р. у боях на 2-му Білоруському фронті зазнав важкого поранення. Був відправлений на лікування в Київський госпіталь, а згодом визнаний непридатним до строювої служби і демобілізований як інвалід [43; 44]. Рука і плече втратили своє функціональне призначення, тому йому доводилося докладати неймовірних зусиль, щоб відчувати себе повноцінною людиною. Наполегливо займався спортом і вже в 1946 – 1947 рр. став чемпіоном України з вітрильного спорту [45].

По-різному складалася доля поранених військовослужбовців. У червні 1941 р. Степан Федорович Скопенко був студентом Криворізького педінституту. А 30 липня 1941 р. усіх чоловіків-студентів призвали до лав армії й зарахували курсантами Дніпропетровського артучилища. 2 серпня 1941 р. курсантів й офіцерів училища підняли по тривозі й відправили утримувати оборону неподалік м. Дніпро (саме там противник висадив десант).

Під вогнем противника, вплав, переправилися через р. Дніпро, але вийти на берег, що прострілювався ворогом, не змогли. Від ранку до вечора стояли в холодній воді неподалік від берега. А далі зав'язалися бої, в одному з яких, 30 серпня 1941 р., Степан Скопенко був тяжко поранений в обидві ноги від розриву снаряда. Від ранку до вечора пролежав у вирві, щоб зупинити кровотечу, пакетами перев'язав ноги. Коли ворожі обстріли вщухли, товариші винесли пораненого бійця з поля бою. У госпіталі лікарі виявили в Степана Скопенка газову гангрену, та від ампутації ніг він відмовився. Рани були відкриті, і через тиждень під дією кисню мікроби гангрену почали гинути. Гангрений процес зупинився, кістки ніг зрослися, однак на фронт він уже не повернувся. Попереду його чекала професія юриста, за успіхи в якій йому було присвоєне звання заслуженого юриста УРСР [46; 47; 48].

Киянина Леоніда Олександровича Лоцмана ворожі кулі та осколки на фронті переслідували повсякчас. Уперше він дістав поранення у грудні 1942 р. під час Сталінградської битви, до березня 1943 р. перебував на лікуванні в евакогоспіталі № 3659. Повернувся на фронт, брав участь в Орловській, Брянській

та Гомельсько-Речицькій наступальних операціях. 11 лютого 1944 р. отримав наскрізне кульове поранення пальця правої стопи й знову перебував на лікуванні в госпіталі № 2641 [49; 50].

У червні 1944 р. під час Білоруської наступальної операції дістав кульове поранення нижньої частини лівого передпліччя та впродовж місяця знову перебував у госпіталі [51]. Після лікування капітан Л.О. Лоцман брав участь у Білостоцькій наступальній операції, під час якої 1 серпня 1944 р. отримав осколкове поранення, унаслідок чого була ампутована третина правого передпліччя. До 9 жовтня 1944 р. перебував на лікуванні в госпіталі № 5813. У листопаді 1944 р. за станом здоров'я був комісований, визнаний інвалідом, повернувся до Києва [52; 53; 54; 55].

Траплялося так, що після тяжких поранень воїни-інваліди носили предмети ураження у власному тілі.

Молодший сержант Олександр Степашко, командир мінометної обслуги, брав участь у Корсунь-Шевченківській та Умансько-Ботошанській наступальних операціях. Поблизу м. Ясси 30 травня 1944 р. зазнав кульового поранення лівої половини грудної клітки. Рентгеноскопія засвідчила, що зліва на рівні шостого міжребер'я в серцевій сумці лежить куля. Інвалід II групи Олександр Васильович Степашко впродовж життя носив її у своєму серці [56; 57].

Звання Героя Радянського Союзу Матвій Матвійович Тищенко отримав за відвагу на полі бою. У липні 1944 р. у ході Режицько-Двинської операції поблизу с. Буші (Латвійська республіка) командир мінометного взводу лейтенант Тищенко 26 липня 1944 р. при відбитті 12 контратак противника, коли закінчились міни, першим кинувся в рукопашний бій і разом із бійцями утримав рубіж. У черговій атаці був вимушений викликати вогонь артилерії на себе і, одержавши розривною кулею важке поранення колінного суглоба правої ноги, коректував вогонь. Згодом йому було проведено резекцію правого колінного суглоба, одержав тупор (ортопедичний апарат, призначений для фіксації кінцівки) і як інвалід II групи був комісований з армії [58; 59].

В умовах війни бувало, що після поранень та набутої інвалідності військово-вслужбовці прагнули повернутися на фронт. Так зробив льотчик бомбардувальної авіації Іван Григорович Федоров.

У ході ліквідації Дем'янського ворожого угруповання 20 серпня 1942 р., під час виконання бойового завдання літак був збитий зенітною артилерією противника. Капітан Федоров дістав важке поранення, унаслідок якого була ампутована права нога, про що свідчить документ із фондів музею [60]. Після лікування Іван Федоров наполягав на поверненні на фронт у діючу армію. Завдяки власній ініціативі та клопотанню вищого керівництва повернувся в стрій, брав участь у боях [61].

Наслідком трьох контузій і поранень для Героя Радянського Союзу Якова Давидовича Хардикова стали психічні розлади та судоми із втратою свідомості. Незважаючи на це, він до кінця війни перебував у складі діючої армії та щоразу

після лікування повертався на фронт. Учасник Нижньосілезької, Верхньосілезької, Берлінської та Празької наступальних операцій. Лише в березні 1946 р. був звільнений у запас за станом здоров'я [62; 63; 64].

Після тяжких поранень та інвалідності бійці намагалися не падати духом, часто самі підтримували зневірених родичів. 15 вересня 1944 р. фельдшер Петро Іванович Феценко в боях на ризькому напрямі був тяжко поранений, йому ампутували ступню. Після лікування він був визнаний непридатним до стройової служби, про що свідчать довідка та рядки із записника [65; 66].

На час поранення Петрові Феценку виповнився 21 рік. У листі до матері він писав: «Не журіться, мені зроблять протез, і я буду ходити; вступлю в інститут, і все буде добре» [67; 68].

Прокіп Іванович Чирва в роки німецько-радянської війни мешкав і працював їздовим у с. Побиванка Липоводолинського району Сумської області. 19 серпня 1943 р. він був мобілізований до лав Червоної армії польовим військоматом. Рядовий П.І. Чирва був їздовим батареї 76 мм гармат 909-го стрілецького полку 247-ї стрілецької дивізії 69-ї армії 1-го Білоруського фронту. 27 квітня 1945 р. в ході Берлінської наступальної операції зазнав важкого поранення обох ніг, унаслідок чого їх ампутували. Після тривалого лікування, згідно з висновком медичної комісії евакогоспіталю № 1722 від 22 листопада 1945 р., визнаний непридатним до військової служби та інвалідом II групи. У березні 1946 р. демобілізований за станом здоров'я, був визнаний інвалідом I групи. Повернувшись до рідного села, працював обліковцем зерносховища в колгоспі та ремонтував взуття [69; 70; 71; 72; 73; 74].

Це лише невелика кількість унікальних біографій тих, хто після закінчення Другої світової війни до кінця своїх днів мав не просто статус у суспільстві та масив документів, які офіційно засвідчували інвалідність. Ці люди мали серйозні фізичні і моральні каліцтва, важкий тілесний і душевний біль. Попри ці біди, переважна більшість із них були соціально активними людьми. Вони одружувалися, народжували дітей, працевлаштовувалися й до досягнення пенсійного віку тяжко працювали. Держава, заради якої вони не лише позбулися здоров'я, а й готові були віддати навіть життя, не змогла забезпечити інвалідів спокійним та безтурботним життям. Згідно із законодавством інваліди I та II груп визнавалися непридатними до повноцінної трудової діяльності та мали переходити на державне забезпечення. Утім, лише 2 – 3 % інвалідів війни з тяжкими формами ушкоджень та незворотними процесами були на повному державному соціальному утриманні [2, 776]. Інваліди частіше за інших громадян вдавалися у відчай, усамітнювалися, відчуваючи себе обузою для держави, яка не поспішала віддячити їм увагою і турботою.

Джерела та література:

1. *Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 / Редкол.: І.О. Герасимов (голова) та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.*
2. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси у двох книгах. Книга друга / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2011. – 942 с.*
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/research/10305/>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
5. *Лист В.С. Абросимова матері та сестрі. 23.11.1943 // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-227590. – Д-40455.*
6. *Фото портретне. Інвалід Великої Вітчизняної війни II групи В.С. Абросимов. 15.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-227583. – Ф-30489.*
7. *Генеральний каталог. – В.С. Абросимов // Фонди НМІУДСВ.*
8. *Генеральний каталог. – О.С. Гончаров // Фонди НМІУДСВ.*
9. *Свідоцтво № 10/45 про визнання негідним до несення військової служби та виключення з військового обліку О.С. Гончарова. 28.02.1947 // Фонди НМІУДСВ. – КН-190360. – Д-28162.*
10. *Генеральний каталог. – П.Ф. Дідківський // Фонди НМІУДСВ.*
11. *Осколки розривної кулі, залишки підвіски від нагана, осколок кістки П.Ф. Дідківського. 1941 // Фонди НМІУДСВ. – НД-22162/1 – 14.*
12. *Генеральний каталог. – Ф.Ф. Миколенко // Фонди НМІУДСВ.*
13. *Довідка № 712 евакогоспіталю № 3750 Ф.Ф. Миколенку. 03.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260111. – Д-63822.*
14. *Довідка № 737 Ф.Ф. Миколенка щодо інвалідності. 02.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260112. – Д-63823.*
15. *Довідка № 647 Ф.Ф. Миколенку щодо підтвердження інвалідності. 22.06.1954 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260113. – Д-63824.*
16. *Свідоцтво № 783 про звільнення від військового обов'язку Ф.Ф. Миколенка. 21.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260114. – Д-63825.*
17. *Довідка № 689 Ф.Ф. Миколенку щодо підтвердження інвалідності. 09.04.1949 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260119. – Д-63830.*
18. *Довідка № 717 про поранення Ф.Ф. Миколенку. 25.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260120. – Д-63831.*
19. *Книжка трудова колгоспника № 213 Ф.Ф. Миколенка. 10.07.1966 // Фонди НМІУДСВ. – КН-260118. – Д-63829.*
20. *Фото сюжетне. Трудові будні Ф.Ф. Миколенка. 1950-ті рр. // Фонди НМІУДСВ. – НД-29315.*
21. *Фото групове. Ф.Ф. Миколенко з донькою Надією. 1950-ті рр. // Фонди НМІУДСВ. – НД-29319.*
22. *Книга. Новий Заповіт Господа нашого Ісуса Христа. 1922 // Фонди НМІУДСВ. – КН-206197. – К-24329.*
23. *Фото портретне. А.І. Чумак у шпиталі. 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-206191. – Ф-27921.*
24. *Довідка № 120 про поранення А.І. Чумака. 21.02.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-206193. – Д-32952.*
25. *Генеральний каталог. – А.І. Чумак // Фонди НМІУДСВ.*
26. *Куртка двічі Героя Радянського Союзу В.С. Петрова. 1950 // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-4565/1.*

27. Пристосування для письма двічі Героя Радянського Союзу В.С. Петрова. 1950 // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-4565/2.
28. Генеральний каталог. – В.С. Петров // Фонди НМІУДСВ.
29. Фото портретне. Герой Радянського Союзу І.Г. Драченко. 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-45231. – Ф-11324.
30. Витяг № 176/1195 з історії хвороби Героя Радянського Союзу І.Г. Драченка. 20.09.1947 // Фонди НМІУДСВ. – КН-227562. – Д-40437.
31. Витяг з акта огляду. Довідка: серія АО № 304815 Героя Радянського Союзу І.Г. Драченка. 25.06.1962 // Фонди НМІУДСВ. – КН-227564. – Д-40439.
32. Генеральний каталог. – І.Г. Драченко // Фонди НМІУДСВ.
33. Генеральний каталог. – Й.С. Костюк // Фонди НМІУДСВ.
34. Довідка № 3020/Д-2 Героя Радянського Союзу Й.С. Костюка про осколкове поранення 17.02.1945 м'яких тканин правої тім'яної ділянки, правого плеча та передпліччя. Видана Архівом військово-медичних документів. 28.05.1962 // Фонди НМІУДСВ. – КН-243220. – Д-52254.
35. Довідка № 732785 – витяг з акта огляду Героя Радянського Союзу Й.С. Костюка – інваліда І групи з діагнозом «шизофренія», пов'язаним із перебуванням на фронті Вітчизняної війни. Видана ВТЕК. 19.07.1963 // Фонди НМІУДСВ. – КН-243221. – Д-52255.
36. Свідоцтво про хворобу № 60 Героя Радянського Союзу Й.С. Костюка. 25.04.1960 // Фонди НМІУДСВ. – КН-254700. – Д-60396.
37. Генеральний каталог. – К.К. Лебедев // Фонди НМІУДСВ.
38. Висновок медичний Героя Радянського Союзу К.К. Лебедева щодо інвалідності. 06.07.1961 // Фонди НМІУДСВ. – КН-253493. – Д-59891.
39. Довідка про лікування В.М. Рибалка. 28.08.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-207436. – Д-33303.
40. Довідка про поранення В.М. Рибалка. 29.09.1946 // Фонди НМІУДСВ. – КН-207437. – Д-33304.
41. Свідоцтво про хворобу № 2144 В.М. Рибалка. 26.09.1945 // Фонди НМІУДСВ. – НД-25044.
42. Генеральний каталог. – В.М. Рибалко // Фонди НМІУДСВ.
43. Довідка № 14 про поранення В.Т. Локтіонова. 01.11.1946 // Фонди НМІУДСВ. – КН-219626. – Д-37142.
44. Довідка № 6624 про інвалідність у зв'язку з пораненням В.Т. Локтіонова. 31.10.1947 // Фонди НМІУДСВ. – КН-219627. – Д-37143.
45. Генеральний каталог. – В.Т. Локтіонов // Фонди НМІУДСВ.
46. Довідка С.Ф. Скопенка про лікування. 1942 // Фонди НМІУДСВ. – КН-224985. – Д-39165.
47. Епікриз після лікування С.Ф. Скопенка. 1942 // Фонди НМІУДСВ. – КН-224986. – Д-39166.
48. Генеральний каталог. – С.Ф. Скопенко // Фонди НМІУДСВ.
49. Довідка про перебування в евакогоспіталі Л.О. Лоцмана. 11.03.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229164. – Д-41428.
50. Довідка про поранення Л.О. Лоцмана. 11.03.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229165. – Д-41429.
51. Картка обліку поранених та хворих Л.О. Лоцмана. 30.06.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229162. – Д-41426.
52. Довідка евакогоспіталю № 5813 Л.О. Лоцмана. 09.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229163. – Д-41427.
53. Довідка про поранення Л.О. Лоцмана. 09.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229166. – Д-41430.

54. Свідоцтво про хворобу № 222 Л.О. Лоцмана. 07.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-229172. – Д-41433.
55. Генеральний каталог. – Л.О. Лоцман // Фонди НМІУДСВ.
56. Генеральний каталог. – О.В. Степашко // Фонди НМІУДСВ.
57. Довідка архівна Архіву військово-медичних документів Військово-медичного музею Міноборони Росії. 20.07.2010 // Фонди НМІУДСВ. – КН-247972. – Д-55973.
58. Свідоцтво про хворобу № 216 Героя Радянського Союзу М.М. Тищенко. 11.04.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-245330. – Д-54163.
59. Генеральний каталог. – М.М. Тищенко // Фонди НМІУДСВ.
60. Свідоцтво про хворобу № 7663/2 І.Г. Федорова. 27.09.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-242768. – Д-51892.
61. Генеральний каталог. – І.Г. Федоров // Фонди НМІУДСВ.
62. Свідоцтво про хворобу № 16 Героя Радянського Союзу Я.Д. Хардикова. 28.02.1946 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252278. – Д-59014.
63. Свідоцтво про хворобу № 823/2299 Героя Радянського Союзу Я.Д. Хардикова. 28.04.1951 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252279. – Д-59015.
64. Генеральний каталог. – Я.Д. Хардигов // Фонди НМІУДСВ.
65. Довідка про поранення № 109 П.І. Фещенко. 22.05.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-242262. – Д-51510.
66. Записник П.І. Фещенко. 1943 – 1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-242266. – Д-51514.
67. Лист П.І. Фещенко матері. 12.10.1944 // Фонди НМІУДСВ. – КН-242279. – Д-51527.
68. Генеральний каталог. – П.І. Фещенко // Фонди НМІУДСВ.
69. Свідоцтво № 27 про звільнення від військового обов'язку П.І. Чирви. 15.04.1946 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252290. – Д-59022.
70. Довідка П.І. Чирви з підтвердженням про визнання його інвалідом І групи. 07.06.1952 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252291. – Д-59023.
71. Довідка П.І. Чирви з підтвердженням про перебування в евакогоспіталі № 1722. 22.11.1945 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252292. – Д-59024.
72. Фото групове. П.І. Чирва із племінником. 1973 // Фонди НМІУДСВ. – КН-252297. – Ф-32698.
73. Довідка про поранення П.І. Чирви. 22.11.1945 // Фонди НМІУДСВ. – НД-28504.

© **Жанна ОЧЕРЕТЯНАЯ**

ЛЮДИ И СУДЬБЫ: ИНВАЛИДЫ ВОЙНЫ
(по материалам фондов и научно-справочного аппарата
Национального музея истории Украины во Второй мировой
войне)

Предпринята попытка путем исследования материалов Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, в частности Генерального справочного каталога предметов по группам хранения, выявить музейные комплексы инвалидов войны, хранящиеся в фондах, для дальнейшей актуализации темы и использования достижений в научной, экспозиционной и просветительской работе музея. Широкой публике представлены наиболее впечатляющие истории, подкрепленные музейными предметами. Они могут стать источником для дальнейшего исследования социогуманитарных составляющих войны на примере уникальных судеб участников войны, ставших инвалидами.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, ранение, инвалид.

© **Zhanna OCHERETIANA**

PEOPLE AND FORTUNE: DISABLED VETERANS
(Based on the funds and scientific reference system of the National
Museum of the History of Ukraine in the Second World War)

The attempt made by a careful study of the materials of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, including General catalog and items for storage groups. It was for discover the Museum complexes of invalids of the war that saved in museum fonds, in order to further mainstream the theme and use of the achievements in scientific, exposition and educational work of the Museum. The most impressive stories, backed up by a museum objects, presented to the public. They can be a source for further research of the social and human components of the war on the example of the unique example of the fate of war veterans who became disabled.

Keywords: Second World War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, injury, disability.